

אוניברסיטת בר אילן

**היכולות הקוגניטיביות התורמות ליצירתיות מילולית
ואמנותית בקרב ילדים**

מיכל חיימוב

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך

בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר אילן

תשע"ט

רמת גן

תקציר

רקע: יצירתיות נתפסת כדבר חדש ומקורי אשר חייב להיות בעל ערך בהקשר נתון, מועיל ומתאים לפתרון משימות. גילפורד (Guilford, 1967a, 1968) מתייחס ליצירתיות ומגדיר אותה לפי שני סוגי חשיבה: חשיבה מתכנסת וחשיבה מסתעפת. בנוסף יצירתיות יכולה להתבטא באופנות מילולית או באופנות לא-מילולית. שפה מטפורית היא אחד התחומים המשמעותיים של חידוש לשוני. יצירה של מטפורה חדשה היא דוגמה ליצירתיות מילולית (Mashal & Kasirer, 2016). חשיבה יצירתית מבוססת על תפקודים הניהוליים הקשורים לאינטליגנציה פלואידית.

מערכות החינוך בארץ ובעולם מבינות את חשיבות פיתוח היצירתיות בבית הספר, ואף מנסות לקדמה באמצעות תכניות ורפורמות. עם זאת, תכניות לקידום היצירתיות נתקלות בקשיים רבים. אחת הסיבות לקושי זה היא חוסר בכלים קיימים להערכת תהליך יצירתי בכלל, ובפרט להערכת היצירה האמנותית. הדבר מביא מורים בבתי הספר להתמקד בהקניית תוכן וידע באמצעות חזרה ושינון, דרך המאפשרת בדיקת הישגים לימודיים באופן מדיד וברור יותר ולהשתמש פחות בחשיבה מסתעפת יצירתית. במחקרנו פיתחנו שאלון שמטרתו להעריך את היצירתיות של תלמידי בית ספר יסודי בתחומי האמנות (ציור ופיסול, מוזיקה, ריקוד, כתיבה יצירתית, תאטרון וקולנוע ובישול), תוך התמקדות בשלושה רבדים: רמת המעורבות, יכולת וביצוע. השאלון מבוסס על שאלון (Carson, Peterson & Higgins, 2005) CAQ – Creative Achievement Questionnaire; המיועד למבוגרים אך במחקר הנוכחי בוצעו בו שינויים והתאמות לילדים. תחומי היצירתיות נבחרו בקפידה, תוך התייחסות לתחומי היצירתיות הנלמדים בבתי הספר היסודיים, לפעילות פנאי ולחוגים השכיחים בקרב ילדים.

מטרות המחקר: למחקר הנוכחי ארבע מטרות עיקריות: (1) להעריך את רמת היצירתיות האמנותית והמילולית של ילדים; (2) לבחון האם קיים קשר בין יצירתיות אמנותית ליצירתיות מילולית; (3) לבחון לראשונה את היכולות הקוגניטיביות התורמות ליצירתיות מילולית ואמנותית בקרב ילדים בבית ספר יסודי; (4) מציאת הבדלים בין בנים לבנות ביצירתיות האמנותית והמילולית. הבדלים וקשרים אלו נבדקו באוכלוסיית ילדים עם התפתחות תקינה.

שיטה: במחקר הנוכחי השתתפו 100 נבדקים שהתבקשו לענות על שאלונים. שלושים נבדקים לא מילאו את השאלונים עד סופם (או לא הראו כל עניין באף תת-תחום), כך שרק בקרב 70 נבדקים נעשה שימוש בשאלונים. כל 70 הנבדקים ילידי הארץ, בעלי התפתחות תקינה ולומדים בכיתות רגילות בבתי ספר יסודיים. מתוכם 34 (47.8%) בנים ו-36 (52.2%) בנות. טווח הגילאים היה 11-13 שנים (כיתות ה' ו-ו'). במחקר הנוכחי נבדקו ארבעה תחומים: יצירתיות מילולית, יצירתיות אמנותית, תפקודים ניהוליים, ויכולות שפתיות, וזאת באמצעות שישה שאלונים. יצירתיות אמנותית נבדקה באמצעות שאלון דיווח עצמי הבודק תחומי עניין, יכולת וביצוע אמנותיים – CAQ (Carson et al., 2005). יצירתיות מילולית נבדקה על ידי שאלון הפקת מטפורות ודימויים – Metaphor Generation Test (Kasirer & Mashal, 2014). תפקודים ניהוליים כללו: עיכוב תגובה – מבחן סטרופ (Stroop, 1935), גמישות מחשבתית – Trail Making Tests – D-KEFS – מבחן זיכרון עבודה – מבחן זכירת ספרות (Digit Span) ויכולות שפתיות – מבחן שיום (Kave, 2005).

תוצאות: המטרה ראשונה של המחקר הייתה להעריך את רמת היצירתיות האמנותית והמילולית בקרב ילדים בבתי ספר יסודיים. מצאנו כי אחוז היצירתיות האומנותית של התלמידים נאמד כ-18.62% בעוד היצירתיות המילולית הינה 61.86%. המטרה השנייה בחנה האם קיים קשר בין יצירתיות אמנותית ליצירתיות מילולית. נמצא מתאם חיובי, כך שככל שהיצירתיות האמנותית הייתה גבוהה יותר, כך היצירתיות המילולית כפי שנבדקה על ידי הפקת מטפורות חדשות הייתה גם היא גבוהה יותר. בהמשך נמצא כי המתאם בין יצירתיות מילולית ובין עניין בכתיבה יצירתית חזק יותר במובהק מהמתאם בין יצירתיות מילולית לעניין בתחום הריקוד ובתחום הבישול. המטרה השלישית בחנה את היכולות הקוגניטיביות התורמות ליצירתיות מילולית ואמנותית בקרב ילדים בבית ספר יסודי. מצאנו כי תפקודים ניהוליים ויכולות שפתיות שונות תורמות ליצירתיות אמנותית ומילולית. עיכוב תגובה קשור באופן מובהק עם יצירתיות אמנותית בתחום הריקוד ויצירתיות מילולית. גמישות מחשבתית קשורה באופן מובהק לתחום האמנות ולכתיבה יצירתית וליצירתיות מילולית. בזיכרון העבודה התגלה קשר חיובי מובהק בין זיכרון עבודה הבודק זכירת ספרות אחרת ובין היצירתיות האמנותית הכללית והיצירתיות המילולית, בין זיכרון עבודה הבודק זכירת ספרות קדימה לתחום הריקוד. כמו כן נמצא קשר חיובי חזק בין גמישות מחשבתית לאמנות וכתיבה יצירתית, כלומר, ככל שהגמישות המחשבתית גבוהה יותר, היצירתיות האמנותית רבה יותר. גם יכולת השיום תרמה ליצירתיות: נמצא קשר חיובי בין יכולות שפתיות ובין יצירתיות אמנותית ותחומיה השונים (למעט ריקוד ובישול). כלומר, ככל שהיכולות השפתיות טובות יותר, כך היצירתיות האמנותית רבה יותר, ולהפך. כן נמצא קשר בין יכולת שיום ליצירתיות מילולית. המטרה הרבעית בחנה הבדלים בין בנים לבנות ביצירתיות האמנותית והמילולית. נמצא כי קיימים הבדלים מובהקים על פי המגדר בכמה תחומים ספציפיים: אמנות (ציור ופיסול), מוזיקה וריקוד. בשלושת תחומים אלה מידת היצירתיות של הבנות נמצאה גבוהה מזו של הבנים.

מסקנות האחוזה הנמוך של תלמידים בעלי יצירתיות אמנותית ומילולית שנמצא במחקרנו

דורש התייחסות בראייה הכללית בהקשר למדיניות משרד החינוך. יכולות ומאפיינים קוגניטיביים שונים קשורים ליצירתיות בתחומים ובתת-תחומים שונים. תפקודים ניהוליים הכרחיים ליצירתיות ותורמים לביצועים במשימות קוגניטיביות מורכבות. בנוסף תוצאות המחקר מחזקות את היצירתיות כתחום כללי, שכן נבדקים בעלי הישגים בתת תחום של אמנות (למשל, אומנות/ ריקוד) הם בעלי הישגים ביצירתיות המילולית. מאידך, אם צוללים לעומק המחקר מוצאים כי תחומי היצירתיות האמנותית נשענים על תפקודים ניהוליים שונים. לדוגמה, מצאנו קורלציה בין יכולת עיכוב התגובה ליצירתיות מילולית, אך לא ליצירתיות בתחום התאטרון והקולנוע. דוגמה נוספת – מצאנו קורלציה בין גמישות מחשבתית ליצירתיות מילולית אך לא ליצירתיות בתחום הריקוד. תוצאות אלו מראות כי ששת התחומים של היצירתיות האמנותית הכללית נשענים על יכולות קוגניטיביות שונות ומחזקות את תיאורית התחום הספציפי מחזקת את הגישה של גרדנר (הווארד גרדנר, 1996), אשר מגדיר אינטליגנציה כיכולת לפתור בעיות או לצור תוצרים ומתייחס לשבעה סוגי אינטליגנציה לשונית, לוגית-מתמטית, מרחבית, מוזיקלית,

גופנית-תנועית, בין-אישית, תוך-אישית.. מאידך, הישגים יצירתיים לפי תחום קשורים עם רעיון יצירתי כללי ותורמים ליצירתיות הכללית.